

Magdalena Biniaś-Szkopek

"Poland, Holy War and the Piast Monarchy", Darius von Güttner-Sporzyński, Turnhout 2014 : [recenzja]

Historia Slavorum Occidentis 2(7), 236-242

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Dardus von Güttner-Sporzyński, Poland, Holy War and the Piast Monarchy, 1100–1230, Brepols, Turnhout 2014, ss. 294

Temat wojny świętej oraz krucjat średniowiecznych jest od lat jednym z najbardziej popularnych zagadnień poruszanych w historiografii dotyczącej średniowiecza. Krzyżowcy, zdobywanie Ziemi Świętej, walka z niewiernymi doczekały się niezwykle bogatej, wielojęzycznej literatury zarówno naukowej, jak i popularnej, często z tendencją do ujęć literackich. Tematyka okazała się na tyle ciekawa, że idei krucjatowych zaczęto szukać również na gruncie polskim. Obok głosu beletrystycznego, wyrażonego chyba najpiękniej w powieściach autorstwa Zofii Kossak-Szczuckiej, dość wcześnie pojawiły się także teorie naukowe. W historiografii XIX wieku polscy historycy raczej bagatelizowali wpływy krucjatowe w Polsce. Stanisław Smolka w swojej monumentalnej pracy dotyczącej XII wieku w Polsce napisał po prostu: „Polska nie garnęła się do wypraw krzyżowych”, a wyprawę połabskiej Mieszka Starego nie potraktował zupełnie w tym duchu¹. Pierwsze próby dostrzeżenia możliwych wpływów idei krucjatowych na dzieje państwa polskiego przyniosły prace Romana Grodeckiego². Wśród literatury powojennej warto wspomnieć o artykule Andrzeja Feliksa Grabskiego, który jako pierwszy w polityce Bolesława Krzywoustego oraz jego otoczenia widział wyraźne sygnały wpływów idei krucjatowych na polskie rycerstwo³. Jednak największe zmiany w spojrzeniu na to zagadnienie przyniosły ostatnie prace i artykuły Marii Starnawskiej⁴ oraz szczególnie wspomnianego wyżej Mikołaja Gładysza⁵, które wyraźnie

¹ S. Smolka, *Mieszko Stary i jego wiek*, Warszawa 1959, s. 65 n. Autor biografii zauważa jednak, iż pojedynczy rycerze i książęta wyruszali na wyprawy do Jerozolimy, a także, co ciekawe wyprawę pruską Bolesława Kędzierzawego określa mianem „prawdziwej krucjaty” (s. 255).

² R. Grodecki, *Polska wobec idei wypraw krzyżowych*, „Przeł. Współczesny” 2 (1923), nr 18, s. 103 n., choć autor jeszcze podobnie jak S. Smolka podkreślił, iż polskie rycerstwo nie podejmowało wypraw przeciwko poganom z pobudek religijnych, a raczej państwowych.

³ A.F. Grabski, *Polska wobec idei wypraw krzyżowych na przełomie XI i XII wieku*. „Duch krzyżowy” Anonima Galla, „Zapiski Hist.” 26 (1961), z. 4, s. 37–63.

⁴ M. Starnawska, *Krucjata a Ziemia Święta w duchowości zakonów krzyżowych w Polsce średniowiecznej*, „Saeculum Christianum” 3 (1996), s. 167–179; tejże, *Między Jerozolimą a Łukowem: zakony krzyżowe na ziemiach polskich w średniowieczu*, Warszawa 1999.

⁵ M. Gładysz, *O zapomnianych polskich krzyżowcach: kilka uwag na marginesie wypraw jerozolimskich księcia Henryka Sandomierskiego i Jaksy z Miechowa*, [w:] *Książęta, urzędnicy, złoczyńcy*, red. B. Śliwiński, Gdańsk 1999, s. 45–64; tenże, *W sprawie udziału polskiego*

wskazują na rosnące zainteresowanie tematem oraz pokazują, iż zmianie ulega nie tylko spojrzenie na samo zagadnienie, ale również definicja krucjat, która w ostatnich latach rozszerzona została także na wszelką działalność misyjną oraz na praktycznie wszystkie wyprawy przeciw ludom, które nie przyjęły chrześcijaństwa (np. Prusy, Jaćwiegowie, Połabie, Pomorze). Bibliografia dołączona do omawianej książki oraz sama praca stanowią tego doskonały przykład⁶.

Dariusz von Güttner-Sporzyński jest pracownikiem naukowym Uniwersytetu w Melbourne, historykiem-mediewistą, który od lat zajmuje się historią ruchu krucjatowego, a od jakiegoś czasu próbuje łączyć to zagadnienie z dziejami państwa polskiego⁷. Omawiana książka, której tytuł – w tłumaczeniu na język polski – *Polska, święta wojna i monarchia Piastów, 1100–1230* wydaje się wskazywać na popularnonaukowy charakter, w założeniu autora ma być publikacją upowszechniającą dzieje Polski czytelnikowi anglojęzycznemu. Zaznaczmy, iż w ostatnim czasie jest to już druga praca w tym języku, traktująca o udziale Polaków w szeroko rozumianym ruchu krucjatowym. Pierwsza to tłumaczenie wspomnianej powyżej książki M. Gładysza, która ukazała się w wersji angielskiej w 2012 roku⁸. Jej podstawą była analiza związków Polski z ruchem krucjatowym w XII i XIII wieku. Warto podkreślić, iż opracowanie Dariusza von Güttner-Sporzyńskiego różni się zasadniczo od pracy polskiego historyka. Autor omawiając szczegółowo wydarzenia XII wieku i nieznacznie wychodząc w czasy XIII wieku, próbuje uchwycić wszelkie konteksty i związki jakie według niego mogły mieć miejsce

księcia w drugiej krucjacie jerozolimskiej (1147–1149), [w:] *Krzyżowcy, kronikarze, dyplomaci*, red. B. Śliwiński, Gdańsk 1997; tenże, *Zapomniani krzyżowcy. Polska wobec ruchu krucjatowego w XII–XIII wieku*, Warszawa 2002 oraz wydanie w języku angielskim: *The Forgotten Crusaders: Poland and the Crusader Movement in the Twelfth and Thirteenth Centuries*, Boston 2012.

⁶ Zob. choćby jego opracowanie na temat zakresu definicji słowa „krucjata”: D. Güttner-Sporzyński, von, *Wyprawy krzyżowe. Na przekór definicjom (The Crusades, Beyond a Definition)*, [w:] *Pierwsze polsko-czeskie forum młodych mediewistów. Materiały z konferencji naukowej Gniezno 27–29 września 2005 roku*, red. J. Dobosz, J. Kujawiński, M. Matla-Kozłowska, Poznań 2007, s. 81–88.

⁷ M.in. jego praca dotyczy tłumaczenia *Kroniki polskiej* Mistrza Wincentego tzw. Kadłubka na język angielski, którego fragmenty opublikował w tekście *Constructing memory: holy war in the Chronicle of the Poles by Bishop Vincentius of Cracow*, „Journal of Medieval History” 40 (2014), nr 3, s. 276–291.

⁸ Zob. przyp. 5.

między panującą w tym czasie w Polsce dynastią Piastów a ogólnoeuropejskim ruchem krucjatowym. Temat potraktowany jest szerzej niż w pracy M. Gładysza, gdyż D. von Güttner-Sporzyński pisząc pracę dla odbiorcy anglojęzycznego, z dużym prawdopodobieństwem nieznającego szczegółowo polskiej historii, prezentuje również tło wszelkich okoliczności i wydarzeń, które wiąże z ruchem krucjatowym.

Na konstrukcję pracy składa się siedem głównych rozdziałów oraz *Wprowadzenie* i *Zakończenie*. Poszczególne rozdziały podzielono na łatwe w odbiorze, krótkie podrozdziały, a każdy zakończony jest osobnym podsumowaniem. W ramach załączników dodano do niej spis głównych przedstawicieli dynastii piastowskiej z okresu 966–1230 oraz chronologię historii Polski z lat 920–1230. Same załączniki oraz treść całego pierwszego rozdziału wprowadzają pewne zamieszanie. W tytule chronologia pracy określona jest na lata 1100–1230, tymczasem część książki przedstawia wydarzenia, które miały miejsce w wiekach X i XI. Oczywiście rozdział traktujący o tym wcześniejszym okresie ma jedynie charakter wprowadzający, jednak budzi zastanowienie, dlaczego Autor poświęcając tyle uwagi początkom monarchii Piastów nie uwzględnił tego w tytule pracy.

Pierwsze dwa rozdziały odnoszą się do dziejów wczesnego państwa polskiego oraz wpływu tego okresu na rozwój i rozprzestrzenianie się idei krucjatowych w świadomości polskich władców i rycerstwa XII i początków XIII wieku. Można je określić mianem wprowadzających, gdyż na ich podstawie Autor podjął dalszą analizę procesów, które jego zdaniem doprowadziły do przyjęcia idei krucjatowych wśród książąt polskich. Dla czytelnika polskiego pewnie niezbyt odkrywcze będzie dość konwencjonalne przedstawienie początków władzy Piastów oraz tworzenia się zrębów państwowości polskiej. Jednak według założeń Autora czytelnikowi obcojęzycznemu, dla którego przecież głównie przeznaczona jest ta praca, opis okoliczności przyjęcia chrztu przez Mieszka I oraz serii innych, głównie politycznych wydarzeń z dziejów historii Polski doprowadzony aż do 1102 roku, ma być niezbędną pomocą do zrozumienia tez zawartych w dalszych rozdziałach książki. W części tej czytelnik znajdzie również dość ogólne, choć oparte na bogatej literaturze, omówienie procesu chrystianizacji państwa polskiego. Autor przypomina (ale chyba znów bardziej angielskiemu niż polskiemu czytelnikowi?), iż przyjęcie chrześcijaństwa z Zachodu wprowadziło te ziemie w krąg kulturowy chrześcijaństwa łacińskiego, co według niego stało się główną przyczyną późniejszego przenoszenia na grunt polski idei świętej wojny.

Ostatecznie w tych pierwszych rozdziałach D. von Güttner-Sporzyński postawił tezę, iż bardzo powolny, ciągnący się dwa wieki proces chrystianizacji Polski był głównym powodem odwołania się przedstawicieli dynastii piastowskiej do idei świętej wojny. Pytanie, które rodzi się natychmiast, to czy rzeczywiście okres dwustu lat można określić mianem długiego okresu chrystianizacji dla społeczeństwa na tym etapie rozwoju? Kolejnym zagadnieniem, które pozostawię nieco na marginesie analizy jest pytanie czy całość zaprezentowanych w tej części pracy rozważań jest rzeczywiście konieczna do realizacji głównego tematu. Opis rozdziału pierwszego, będący podręcznikowym obrazem dziejów początków Polski, niezbyt odkrywczy dla polskiego odbiorcy, wydaje się z kolei nieco zbyt skomplikowany i szczegółowy dla czytelnika anglojęzycznego, nieznającego polskiej historii.

W kolejnym rozdziale przenosimy się już do pierwszej ćwierci XII wieku, gdzie Autor poszukuje elementów idei krucjatowych w czasach panowania Bolesława Krzywoustego. Największy wpływ idei świętej wojny odnajduje w prowadzonej przez tego księcia ekspansji na Pomorze. Dla wypraw tych użyto w pracy określenia „protokrucjaty” (*proto-crusading activity*), a Bolesław III urosł do miana ojca tego ruchu. W rozdziale tym Autor, idąc tropem wspomnianego wyżej A.F. Grabskiego, przeprowadził analizę *Kroniki* Anonima tzw. Galla, jako głównego jego zdaniem źródła propagującego ideę wojny świętej prowadzonej przez Bolesława Krzywoustego. Dariusz von Güttner-Sporzyński zasugerował, iż powstała na dworze tego władcy *Kronika* miała stać się oficjalną wykładnią nie tylko ideologii politycznej, ale także religijnej Bolesława III. Według Autora jej powstanie miało służyć księciu do forsowania idei wojny świętej wśród elit politycznych ówczesnej Polski. Najbardziej kontrowersyjna jednak wydaje się myśl, iż *Kronika* Anonima tzw. Galla miała służyć utrwaleniu myśli krucjatowej i stanowić swojego rodzaju „instrukcję użytkowania” w tej materii dla polskiego rycerstwa. Ta z kolei w kolejnym pokoleniu synów Krzywoustego miała, według rozbudowanej koncepcji Autora, wpłynąć na przejście idei krucjatowych i wykorzystanie ich w podjętej działalności misyjnej. Motywy, dla których Bolesławowice podejmowali ją miały być związane nie tylko z zajęciem czy uzależnieniem terenów podbitych, ale także rozszerzaniu granic chrześcijaństwa łacińskiego.

Ważnym wydaje się podkreślona wcześniej przez Autora, lansowana już we wcześniejszych jego pracach⁹, różnica znaczeniu terminu „wojna święta”

⁹ Zob. przyp. 6.

od „wyprawa krzyżowa”. Odmiennie od M. Gładysza Autor podkreśla, że tak jak wszystkie „krucjaty” można nazwać „wojnami świętymi”, tak nie wszystkie „wojny święte” mogą zostać uznane za „krucjaty”. W przypadku omawiania ziem polskich D. von Güttner-Sporzyński używa dość konsekwentnie tego pierwszego terminu.

Rozdział czwarty to już czasy rozbitcia dzielnicowego w Polsce. D. von Güttner-Sporzyński przedstawił dość skrótowo wydarzenia wojny domowej między Władysławem Wygnańcem a jego macochą i przyrodnimi braćmi. Wydarzenia te potraktowane zostały jako tło udziału juniorów w krucjacie przeciwko Słowianom połabskim. Według Autora młodzi książęta zdecydowali się na wzięcie udziału w tej wyprawie zorganizowanej przez margrabiów saskich, ponieważ działali według budowanej latami przez ojca chlubnej tradycji udziału rycerstwa w wojnie świętej. Oczywiście zauważa też inne przyczyny, jakimi miały być choćby próba wydobycia się Bolesławowiców z politycznej izolacji oraz ich dążenie do zalegalizowania wydartej seniorowi władzy w Polsce.

W rozdziale piątym Autor przeprowadził analizę źródeł, które według niego zawierają informacje o udziale Polski w wyprawach do Jerozolimy. W swych koncepcjach D. von Güttner-Sporzyński staje na tych samych pozycjach, co wcześniej M. Gładysz, używając tych samych źródeł i argumentów. Podstawą do podjęcia rozważań dla obu autorów jest znana wzmianka z kroniki sekretarza cesarskiego Jana Kinnamosa o królu Lechitów, który miał przewodzić licznym zastępom w drodze do ziemi świętej przez Konstantynopol. Autor twierdzi, że Henryk Sandomierski, który po 1146 roku był zakładnikiem na dworze Konrada III, spotkał tam zapewne słynnego Bernarda z Clairvaux i pod jego wpływem przyjął idee wojny świętej, tym samym zdecydował się wyruszyć na krucjatę. D. von Güttner-Sporzyński uznał, iż odbyła się ona w latach 1147–1148, a także na czas wcześniejszy przesunął, datowaną przez większość polskiej historiografii na 1166 rok, fundację na rzecz szpitalników w Zagości, która według niego miała nastąpić po powrocie Henryka z tej wyprawy (ok. 1154 roku). Wbrew większości opinii polskiej historiografii i dość jednoznacznym w tym przypadku przekazom źródłowym uważa, że z kolei Henryk nie wziął udziału w wyprawie z 1154 roku. W tym miejscu sam Autor podkreśla, iż przedstawiona wizja jest jedynie hipotezą, jednak broni jej, podkreślając iż każda inna przedstawiona wcześniej przez historyków koncepcja, z uwagi na niewielką liczbę źródeł, również nie może zostać uznana za pewną.

W kolejnym rozdziale znajdujemy już odniesienia do czasów Bolesława Kędzierzawego. W tym wypadku interpretacji podlegają wyprawy pruskie, a Autor podkreśla, iż mimo analiz przeprowadzonych już przez M. Gładysza temat ten nie zaistniał wciąż w historiografii anglojęzycznej. D. von Güttner-Sporzyński zakłada, nie zgadzając się tym samym ze wspomnianym autorem, że wyprawa przeciw Prusom była polską odpowiedzią na głoszone w Europie idee drugiej krucjaty. Równocześnie zgadza się z koncepcją przedstawioną przez M. Starnawską, iż Bolesław Kędzierzawy wykorzystał odpust krucjatowy przyznawany przez papieża do przeprowadzenia podboju Prus w 1147 roku. W tym rozdziale Autor przedstawia dość szczegółowo polską wyprawę na Prusów z 1166 roku, jak i „świętą wojnę” zorganizowaną przez Kazimierza Sprawiedliwego w 1192 roku przeciwko Połekszanom. Na marginesie warto w tym miejscu zauważyć, iż pomimo bogatej literatury przedmiotu cytowanej przez Autora, zabrakło w niej niektórych polskich opracowań, których autorzy prezentują inne niż cytowani często M. Gładysz, czy M. Starnawska koncepcje związane z ruchem krucjatowym. Mowa o historykach, którzy motywów działań książąt dzielnicowych związanych z wyprawami przeciw poganom szukają nie tyle w ideach krucjatowych, a bardziej z powodach politycznych czy gospodarczych¹⁰. Szkoda, gdyż zauważenie takich prac przez Autora otworzyłoby być może przestrzeń do interesującej dyskusji.

Ostatni rozdział siódmy przedstawia w skrócie podejmowane przez następców Bolesława Kędzierzawego wyprawy przeciw Prusom oraz działalność misyjną na tych terenach, w którą zaangażowani mieli być cystersi. D. von Güttner-Sporzyński analizuje wydarzenia, które poprzedziły wejście w epokę krucjat w Prusach, odbywających się pod egidą papieństwa. Te początkowo były prowadzone przez Piastów i nawet przez Duńczyków, a w końcu przez zakon krzyżacki. Ten bardzo skrótowy już rozdział nakreśla również tło

¹⁰ Myślę m.in. o pracach o charakterze biograficznym, dotyczących książąt dzielnicowych, jak choćby: A. Teterycz-Puzio, *Henryk Sandomierski (1126/1133–18 X 1166)*, Kraków 2009; J. Dobosz, *Kazimierz II Sprawiedliwy*, Poznań 2011; M. Biniś-Szkopek, *Bolesław IV Kędzierzawy – książę Mazowsza i princeps*, Poznań 2009; teje, *Bolesław IV Kędzierzawy*, Poznań 2014; a także artykuł teje poświęcony wyprawom Bolesława Kędzierzawego na Prusy – *Stosunki polsko-pruskie za czasów Bolesława Kędzierzawego, czyli jak książę dbał o bezpieczeństwo granicy północno-wschodniej swojej tzw. dzielnicy dziedzicznej*, [w:] *Bezpieczeństwo – świat – Europa – Polska. Od przeszłości ku przyszłości*, red. K. Dopierała, Z. Dziemiątko, Poznań 2009, s. 14–24.

zaangażowania się zakonów krzyżowych w prowadzenie krucjaty na pograniczu prusko-polskim w pierwszej ćwierci XIII wieku.

Praca Dariusza von Güttner-Sporzyńskiego jest niewątpliwie kolejną, ciekawą próbą ukazania uniwersalizmu idei krucjatowych w Europie. Autor sięga zarówno po polską, jak i obcojęzyczną literaturę i w oparciu o – podkreślmy to – niezwykle ubogie dla tej tematyki źródła, kreśli koncepcję zaangażowania Piastów i środowiska możnowładców XII i początków XIII wieku w ideę świętej wojny. Mimo iż tytuł *Poland, Holy War and the Piast Monarchy* zdaje się sugerować popularny charakter pracy, jej zawartość jest jednak naukowym, uwzględniającym zarówno źródła, jak i dość kompletny przegląd literatury opracowaniem. W pracy zasadniczo walczą dwie wizje: z jednej strony D. von Güttner-Sporzyński, jako historyk-mediewista piszący rozprawy naukowe często wchodzi w szczegółową analizę źródeł i historiografii, z drugiej jakby pamiętając, że książkę swą pisze dla często dużo gorzej niż on sam zorientowanego w zagadnieniach dziejów Polski czytelnika, przechodzi w dość ogólne rozważania i odwołuje się do koncepcji ugruntowanych w literaturze.

Ostatecznie warto podkreślić, iż zadanie, które przed sobą postawił – choć niełatwe – zostało w pełni zrealizowane. Dariusz von Güttner-Sporzyński stworzył spójny, choć czasami kontrowersyjny i z konieczności nie zawsze w pełni oparty na przekazach źródłowych obraz zaangażowania Piastów z doby początków rozbicia dzielnicowego w szeroko rozumiany ruch krucjatowy. Co ważne, praca różni się w swojej wymowie i koncepcji od wcześniejszych znanych wizji stworzonych przez M. Starnawską czy M. Gładysza. W wielu miejscach interesująca dla polskiego czytelnika, na pewno okaże się ważnym elementem upowszechniania wiedzy o Polsce wśród czytelników anglojęzycznych.

Magdalena Biniś-Szkopek (Poznań)